

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА СВІДКА НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

FOREIGN EXPERIENCE IN GUARANTEEING WITNESS'S RIGHT TO LEGAL AID IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Карпенко В.М., адвокат, аспірант кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ

Статтю присвячено аналізу кримінального процесуального законодавства різних країн щодо регламентації права свідка на правову допомогу в кримінальному провадженні. Визначено, що кримінальні процесуальні кодекси майже всіх пострадянських країн доповнено нормами, які регламентують інститут надання свідку правової (правничої) допомоги.

Зазначається, що кримінальне процесуальне законодавство Естонії, Молдови, Азербайджану, Узбекистану та Білорусі інститут правової допомоги свідку регламентує через наділення його правом на правову допомогу адвоката, який здійснює функцію представництва. При цьому регламентації процесуального статусу адвоката свідка присвячено окрему норму законодавства.

У кримінальному процесуальному законодавстві Литви, Латвії, України, Грузії, Вірменії, Киргизстану та РФ інститут надання свідку правової допомоги регулюється дещо «спрощено». Законодавство цих країн не закріплює в окремій нормі положення щодо визначення процесуального статусу адвоката свідка, його права та обов'язки визначають чи в загальних нормах, чи в нормах, які регламентують порядок проведення допиту. А в окремих випадках взагалі оминають регламентацію цього питання (Грузія, Україна).

Звертається увага на те, що кримінальне процесуальне законодавство Казахстану виокремлює самостійного учасника кримінального провадження – свідка, який має право на захист. Процесуальний статус «запідозреного» свідка відрізняється від інших свідків. Він має ширше коло прав, ніж «звичайний» свідок, до того ж більшість його прав ідентичні правам підозрюваного.

Визначено, що кримінальному процесуальному законодавству ФРН, Болгарії та Австрії також відомий інститут надання свідку правової допомоги. Відповідно до положень КПК ФРН адвокат надає свідку консультативну допомогу щодо порядку реалізації його процесуальних прав. Порівняльний аналіз правової регламентації надання свідку правової допомоги в різних державах свідчить про потребу вдосконалення цього інституту в КПК України.

Ключові слова: правова допомога, свідок, адвокат, представник, процесуальний статус адвоката свідка.

The article is devoted to the analysis of criminal procedural law of different countries concerning adjustment of the witness's rights to legal aid in criminal proceedings. It is stated that Codes of Criminal Procedure of practically all post-soviet countries were supplemented with norms which regulate the institution of providing legal aid to the witness.

It is affirmed that the institution of providing legal aid to the witness regulates criminal procedure law of Estonia, Moldova, Azerbaijan, Uzbekistan and Belarus by granting the witness the right to legal aid of a lawyer who acts as a representative. At the same time, a separate legal provision is devoted to regulation of procedural status of the lawyer.

In the Code of Criminal Procedure of Lithuania, Latvia, Ukraine, Georgia, Armenia, Kyrgyzstan and the Russian Federation the institution of granting the witness the right to legal aid is regulated in a "simplified" manner. The legislation of these countries does not define the status of the witness's lawyer in a separate legal provision. Their rights and duties are determined in either general provisions or in provisions that regulate interrogation procedure. In certain cases regulation of this issue is avoided altogether (Georgia, Ukraine).

Attention is drawn to the fact that Code of Criminal Procedure of Kazakhstan singles out an individual participant of criminal proceedings – a witness who has a right to defense. Procedural status of a "suspected" witness is different from other witnesses' status. They have a wider range of rights than «usual» witnesses, even though most of their rights are identical to those of a suspect.

It is defined that in the Code of Criminal Proceedings of Germany, Bulgaria and Austria, there is institution of providing legal aid to the witness. According to the provisions of the Code of Criminal Proceeding of Germany, the lawyer provides the witness with counselling assistance concerning the procedure of exercising their procedural rights. A comparative analysis of legal regulation of granting legal aid to the witness in different countries indicates the need to improve this institution in the Code of Criminal Proceedings of Ukraine.

Key words: Legal aid, witness, lawyer, representative, procedural status of the witness's lawyer.

Постановка проблеми. Право свідка на правову допомогу в кримінальному провадженні – це відносно новий інститут вітчизняного законодавства, запроваджений рішенням Конституційного Суду України (у справі про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року, що зумовило внесення у 2010 році відповідних доповнень до Кримінального процесуального кодексу України 1960 року. У Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України 2012 року цей процесуальний інститут зберігся. Однак його процесуальна форма потребує вдосконалення, оскільки поза увагою законодавця залишилися як питання регламентації процесуального статусу адвоката свідка, так і процедура набуття ним цих повноважень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми надання свідку правничої допомоги в кримінальному провадженні присвятили свої праці О.В. Белькова, А.М. Бірюкова, І.В. Глюжок, Т.В. Корчева, О.В. Панчук, В.Г. Пожар, В.О. Попелюшко та Л.Д. Удалова. Однак окремі питання надання правової допомоги свідку залишилися поза увагою науковців.

Метою статті є порівняльний аналіз кримінального процесуального законодавства зарубіжних країн та визна-

чення процесуальної форми регламентації надання правової допомоги свідку в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Законотворчий процес щодо гарантування свідку права на правову (правничу) допомогу відбувався в більшості пострадянських країн. Зокрема, в КПК Литви 2002 року відповідні доповнення внесені у 2010 році (статті 55, 81), у КПК Естонії 2003 року – у 2011 році (ст. 67-1), у КПК Грузії 2009 року – у 2015 році (ст. 114); у КПК Білорусі 1999 року – у 2018 році (статті 60, 60-1).

Аналіз положень кримінального процесуального законодавства зарубіжних країн дозволяє говорити про відмінність законодавчих підходів щодо регламентації інституту надання свідку правової допомоги. Ця відмінність прослідковується як у визначенні обсягу правової допомоги (в одних випадках правова допомога надається лише під час допиту свідка, в інших – під час проведення будь-яких процесуальних дій), так і в характеристиці ролі особи, яка надає правову допомогу свідку (адвокат, представник, захисник).

Так, у кримінальному процесуальному законодавстві Естонії, Молдови, Азербайджану, Узбекистану та Білорусі регламентації процесуального статусу особи, яка надає правову допомогу свідку, присвячено окрему норму.

Зокрема, в ст. 67-1 КПК Естонії «Представник свідка» визначено, що свідок може звернутися з клопотанням про те, щоб із метою захисту його інтересів під час допиту на досудовому провадженні був присутній адвокат або інша особа, яка відповідає вимогам до договірної представника. У цій нормі також визначено, що представник свідка має право втручатися в проведення допиту та подавати скарги, якщо порушення процесуальних вимог зумовлює порушення прав свідка. Також зазначено, що представник свідка не має права давати показання від імені свідка [1].

Аналогічна регламентація інституту надання правової допомоги свідку прослідковується і в кримінальному процесуальному законодавстві Азербайджану. Так, відповідно п. 11 ч. 6 ст. 95 КПК Азербайджану свідок має право на представника під час провадження слідчих чи інших процесуальних дій до початку їх проведення. При цьому процесуальний статус представника свідка регламентується в окремій нормі [2].

Отже, в кримінальному процесуальному законодавстві Естонії та Азербайджану інститут надання свідку правової допомоги реалізується через залучення представника, яким може бути адвокат чи інша особа. Відповідно до КПК Азербайджану представник свідка може брати участь у слідчих (розшукових) чи будь-яких інших процесуальних діях, які проводяться за участі особи, яку він представляє, а відповідно до КПК Естонії повноваження представника свідка стосуються лише допиту свідка.

Досить ґрунтовний підхід до регламентації інституту надання правничої допомоги свідку прослідковується в КПК Молдови, де право на адвоката під час допиту закріплено на рівні принципу кримінального процесу «Забезпечення права на захист» (ч. 4 ст. 17). Окрім цього, в нормі, яка визначає процесуальний статус свідка, вказано, що під час участі в процесуальних діях свідок має право на супроводження захисником, якого він обрав своїм представником (п. 10 ч. 12 ст. 90). Регламентації прядку залучення адвоката свідка та визначенню його процесуального статусу присвячено окрему норму – ст. 92 КПК Молдови «Адвокат свідка». У ній зазначено, що особа, яка викликана як свідок, має право запросити адвоката, який буде представляти її інтереси в органі кримінального переслідування та супроводжувати під час участі в процесуальних діях. Такий адвокат має право: 1) знати, у якій кримінальній справі викликана особа, яку він представляє; 2) бути присутнім протягом усього часу провадження процесуальної дії за участі особи, яку він представляє; 3) заявляти відвід перекладачеві, що бере участь у допиті свідка, якого він представляє; 4) подавати заяви; 5) роз'яснювати свідку його права та звертати увагу особи, яка проводить процесуальне дію, на порушення ним закону; 6) з дозволу органу кримінального переслідування звертатися до особи, яку він представляє, з питаннями, зауваженнями та настановами; 7) заперечувати проти дій органу кримінального переслідування та вимагати внесення своїх заперечень у відповідний протокол; 8) ознайомлюватися з протоколами процесуальних дій, проведених за спільної участі його й особи, яку він представляє, та вимагати внесення до них доповнень або зауважень [3].

У нормах КПК Узбекистану також міститься детальна регламентація процесуальної форми участі в кримінальному провадженні особи, яка надає правову допомогу свідку. Так, визначено, що свідок має право користуватися юридичною допомогою адвоката та брати участь з адвокатом у слідчих діях (ч. 1 ст. 66). Для регламентації процесуального статусу адвоката свідка КПК Узбекистану доповнено окремою нормою – ст. 66.1, де вказано, що адвокат свідка – це особа, вповноважена у встановленому порядку відстоювати права і законні інтереси свідка та надавати йому необхідну юридичну допомогу. Окрім цього, в нормах КПК Узбекистану визначено права та обов'язки адвоката свідка, момент вступу адвоката свідка в справу

(момент виклику свідка), обставини, за яких адвокат не може надавати юридичну допомогу свідку, а також укавано, що набуття статусу адвоката свідка в конкретному провадженні потребує показування посвідчення адвоката та подання ордера [4].

У КПК Білорусі надання правової допомоги свідку регламентується аналогічним чином. Зокрема, визначено, що свідок має право запрошувати адвоката для отримання юридичної допомоги під час проведення процесуальних дій за його участю (п. 6 ч. 3 ст. 60). А в окремій нормі (ст. 60-1) закріплено права, обов'язки, наслідки неявки до органу досудового розслідування та відповідальність адвоката свідка. При цьому зазначено, що неявка адвоката свідка до часу, встановленого для процесуальної дії, не є перешкодою для проведення такої дії за участю свідка [5].

Отже, інститут надання правової допомоги свідку в кримінальному процесуальному законодавстві Естонії, Молдови, Азербайджану, Узбекистану та Білорусі регламентується через наділення свідка правом на правову допомогу адвоката чи інших осіб, які здійснюють функцію представництва його прав та законних інтересів, а регламентації процесуального статусу особи, яка надає правову допомогу свідку, присвячено окрему норму законодавства.

На відміну від вищевикладеного в кримінальному процесуальному законодавстві Литви, Латвії, України, Грузії, Вірменії, РФ та Киргизстану під час регламентації інституту надання свідку правової допомоги визначенню процесуального статусу адвоката (захисника, представника) свідка не присвячується окрема норма законодавства, а його права та обов'язки розкриваються чи в загальних нормах, чи в нормах, які регламентують порядок проведення допиту, чи взагалі оминають регламентацію цього питання.

Так, у п. 7 ч. 1 ст. 81 КПК Литви закріплено, що свідок має право на представника. Процесуальний статус представника свідка регламентується в загальній нормі, де вказано, що представником є особа, яка захищає права та законні інтереси потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, свідка тощо. При цьому представником може бути адвокат або за його дорученням помічник адвоката, а з дозволу працівника органу досудового розслідування, прокурора чи судді – інша особа, яка має вищу юридичну освіту та вповноважена стороною представляти її інтереси (ч. 2 ст. 55). До вступу в кримінальне провадження представник залучається на підставі рішення органу досудового розслідування чи прокурора та бере участь у провадженні разом з особою, яку представляє (ч. 3 ст. 55) [6].

У п. 5 ч. 3 ст. 110 КПК Латвії закріплено право свідка запросити адвоката для отримання юридичної допомоги. Процесуальний статус адвоката регламентується в ст. 112 КПК Латвії, де визначено, що він має право разом з особою брати участь у слідчих діях, які провадяться за участю цієї особи, надавати їй юридичну допомогу, давати пояснення, заявляти клопотання та подавати докази [7].

Відповідно до кримінального процесуального законодавства Литви чи Латвії представник (адвокат) свідка має ті ж права, що і представник (адвокат) будь-якого іншого учасника кримінального провадження (потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача тощо).

У КПК РФ право свідка на правову допомогу закріплено в п. 6 ч. 4 ст. 56, де визначено, що свідок має право з'являтися на допит з адвокатом. Якщо свідок з'являється на допит з адвокатом, запрошеним ним для надання правової допомоги, то адвокат присутній під час допиту і користується правами, передбаченими ч. 2 ст. 53 цього Кодексу (ч. 5 ст. 189 КПК РФ). Зокрема, адвокат може надавати в присутності слідчого, дізнавача короткі консультації, задавати з дозволу слідчого, дізнавача питання особам, що допитуються, робити письмові зауваження щодо допиту. Після закінчення допиту адвокат має право робити заяви про порушення прав і законних інтересів свідка. Ці заяви

повинні бути внесені в запис допиту [8]. Отже, адвокат свідка може брати участь лише в його допиті, користуючись при цьому відповідними правами захисника.

Аналогічний порядок надання правової допомоги свідку закріплено в КПК Вірменії. Зокрема, в п. 10 ч. 5 ст. 86 передбачено, що свідок має право з'являтися до органу, який здійснює кримінальне провадження, разом з адвокатом. Якщо свідок з'явився на допит з адвокатом, запрошеним із метою надання йому юридичної допомоги, адвокат має право бути присутнім на допиті, однак не може ставити запитання свідкові або коментувати його відповіді (ч. 6 ст. 206) [9].

У КПК Киргизстану прослідковано подібну регламентацію права свідка на правову допомогу та визначено, що свідок має право на адвоката під час допиту (п. 9 ч. 6 ст. 55). А під час регламентації процесуального статусу адвоката вказано, що він бере участь у справі з першого допиту підозрюваного, обвинувачуваного, потерпілого, свідка (ст. 49) [10].

У КПК Грузії також закріплено інститут надання свідку правової допомоги. Хоча слід зазначити, що в ст. 49 КПК Грузії, яка визначає права та обов'язки свідка, не містяться положення, які б передбачали право свідка на правову допомогу. Однак у нормі, яка регламентує процесуальний порядок допиту під час проведення слідства, визначено, що свідок може користуватися послугами адвоката за свій рахунок (ч. 11 ст. 114). Інших норм, які б регламентували порядок надання правової допомоги свідку, немає [11].

Тут варто зауважити, що і в КПК України регламентації інституту надання свідку правової допомоги присвячено лише п. 2 ч. 1 ст. 66, де визначено, що свідок має право користуватися під час давання показань та участі в проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката [12].

Отже, в кримінальному процесуальному законодавстві Литви, Латвії, України, Грузії, Вірменії, Киргизстану та РФ дещо «спрощено» регулюється інститут надання свідку правової допомоги, що не дозволяє забезпечити правову визначеність законодавства під час регламентації процесуального статусу особи, яка надає правову допомогу свідку, та, відповідно, її участі в кримінальному провадженні.

Заслуговує на окрему увагу законодавчий підхід до регламентації інституту надання свідку правової допомоги в КПК Казахстану, де на рівні засади кримінального провадження визначено, що свідок, який має право на захист, підозрюваний або обвинувачений можуть скористатися правом на захист як особисто, так і за допомогою захисника або законного представника (ч. 1 ст. 26). У нормі, яка регламентує статус захисника, передбачено, що захисник – особа, яка здійснює в установленому законом порядку захист прав та інтересів свідка, який має право на захист, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого. Захисником є адвокат. При цьому захисник має право брати участь у кримінальному процесі з моменту отримання особою статусу свідка, який має право на захист (ст. 66).

Інтерес для нашого дослідження становить положення ст. 65-1 КПК Казахстану «Свідок, який має право на захист», якою кодекс доповнено у 2021 році. У цій нормі визначено, що статусу свідка, який має право на захист, набуває особа, яку в заяві чи повідомленні про вчинення кримінального правопорушення названо особою, яка його вчинила, або проти неї дає покази свідок, який бере участь у кримінальному провадженні, але процесуальне затримання до цієї особи не застосовано чи не ухвалено рішення про визнання її підозрюваною [13].

Отже, кримінальне процесуальне законодавство Казахстану виокремлює свідка, який має право на захист, як самостійного учасника кримінального провадження. Його можна умовно назвати «запідозреним» свідком, адже

заявники чи інші свідки вказують на нього як на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, проте процесуального статусу підозрюваного він ще не набув. Процесуальний статус «запідозреного» свідка відрізняється від інших свідків. Він має ширше коло прав, ніж «звичайний» свідок, до того ж більшість його прав ідентичні правам підозрюваного.

Отже, вищенаведений порівняльний аналіз кримінального процесуального законодавства пострадянських країн свідчить, що кодекси майже всіх країн (окрім Туркменістану та Таджикистану) доповнено нормами, які регламентують інститут надання свідку правової допомоги. Ці положення перманентно вдосконалюються з метою пошуку ефективних механізмів забезпечення прав та законних інтересів свідка як учасника кримінального провадження.

Регламентація інституту надання свідку правової допомоги в кримінальному провадженні має суттєві відмінності.

По-перше, по-різному визначається функція (роль) особи, яка надає правову допомогу свідку, а саме: про представника свідка йдеться у КПК Естонії, Литви, Азербайджану, Молдови; про адвоката свідка, який надає правову допомогу, – у КПК Латвії, Узбекистану, РФ, Білорусі, Вірменії, Киргизстану, Грузії, України; про захисника свідка – у КПК Казахстану.

По-друге, різний обсяг правової допомоги, яка може надаватися свідку. В одних країнах правова допомога надається лише під час допиту свідка (КПК Естонії, Вірменії, Грузії, РФ та Киргизстану), в інших – під час проведення слідчих дій (КПК Узбекистану чи Латвії), а також правова допомога надається під час проведення будь-яких процесуальних дій (КПК Литви, України, Молдови, Азербайджану, Білорусі, Казахстану).

По-третє, законодавець по-різному підходить до порядку регламентації процесуального статусу особи, яка надає правову допомогу: – присвячено окрему норму (КПК Естонії, Молдови, Азербайджану, Узбекистану, Казахстану та Білорусі); – визначено в загальних нормах, які передбачають повноваження відповідного учасника кримінального провадження – представника чи адвоката (КПК Литви, Латвії та Киргизстану); – визначено в нормах, які регламентують порядок проведення допиту (КПК Вірменії та РФ); – передбачено лише право свідка на правову допомогу, але повноваження особи, яка цю допомогу надає, не визначено (КПК Грузії та України).

Аналіз кримінального процесуального законодавства окремих країн Європи (Німеччини, Болгарії, Франції та Австрії) дозволяє зробити висновок про те, що їм також відомий інститут надання свідку правової допомоги. Зокрема, в КПК Болгарії зазначено, що свідок має право консультуватися з адвокатом. За наявності клопотання слідчий орган або суд забезпечують це право (статті 121, 122) [14].

Варто зазначити, що інститут надання свідку правової допомоги в КПК Німеччини має певні особливості, адже правова допомога надається не стільки для захисту «запідозрених» свідків, скільки для гарантування реалізації всіх прав свідків (як права на відмову від давання показань, так і права на нерозголошення певних відомостей, права на компенсацію тощо).

Як зауважує В.М. Лушпінко, права та обов'язки свідка у КПК ФРН не закріплено в окремій нормі з чітко визначеним переліком. Кожному праву та обов'язку свідка присвячена окрема стаття, яка регламентує процесуальний порядок дії [15, с. 135]. Це дозволяє законодавцю приділити достатньо уваги регламентації кожного з прав свідка.

Право свідка на правову допомогу визначено в § 68 b КПК ФРН, де зазначено, що свідки можуть користуватися допомогою адвоката [16]. В.А. Савченко щодо цього зазначає, що, «як правило, свідок заручається кваліфікованою допомогою адвоката чи іншого фахівця в галузі

права у тому разі, коли він не знає, чи слід йому використувати своє право на відмову від свідчення та в якому обсязі» [17, с. 332]. І це виправдано. Відповідно до § 70 КПК ФРН безпідставна відмова свідка від давання показань чи від складання присяги зумовлює для нього суттєві санкції (від грошового стягнення до арешту строком до 6 місяців) [16].

Відповідно до КПК ФРН адвокат надає свідку консультативну допомогу щодо можливості та порядку реалізації його процесуальних прав, як-от право на відмову від давання показань чи принесення присяги (з роз'ясненням наслідків безпідставної відмови від давання показань),

право на забезпечення його безпеки та гарантування честі й гідності.

Висновки. Інститут надання свідку правової допомоги відомий багатьом країнам, хоч і має суттєві відмінності в його регламентації щодо обсягу правової допомоги, вимог до особи, яка може її надавати та регламентації її процесуального статусу. Порівняльний аналіз правової регламентації надання свідку правової допомоги в різних державах свідчить про потребу вдосконалення цього інституту в КПК України, де його регламентація має «спрошену» форму, що зумовлює правову невизначеність законодавства та практики його реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Уголовно-процессуальный кодекс Эстонии от 12.02.2003. URL: <https://www.juristaitab.ee/ru/zakonodatelstvo/ugolovno-processualnyy-kodeks>
2. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики от 14.07.2000 г. № 907-IQ. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30420280#pos=1835;-45
3. Уголовно-процессуальный Кодекс Республики Молдова от 14.03.2003 г. № 122-XV. URL: <https://bizlex.ru/6-ugolovno-processualnyy-kodeks-respubliki-moldova-obschaya-chast.html>
4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан от 22.09.1994 г. № 2013-XII. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421101&pos=69;-51#pos=69;-51
5. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16.07.1999 г. № 295-3. URL: <https://etalonline.by/document/?regnum=hk9900295>
6. Baudžiamojo Proceso Kodeksas Lietuvos Respublikos 2002 m. kovo 14 d. Nr. IX-785. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.163482/asr>
7. Уголовно-процессуальный закон Латвии от 21.04.2005 г. URL: <https://lawyer-khroulev.com/wp-content/uploads/2019/09/upz-latvii-prava-i-objazannosti-uchastnikov-ugolovnogo-processa-v-latvii.pdf>
8. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 22.11.2001 г. URL: <https://www.zakonrf.info/upk/>
9. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения от 01.09.1998 г. URL: <https://www.arlis.am/documentView.aspx?docID=82645>
10. Уголовно-процессуальный кодекс Киргизской Республики от 28.10.2021 г. № 129. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112308?cl=ru-ru>
11. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии 09.10.2009 г. № 1772-IIc. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/90034/69/ru/pdf>
12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775>
13. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04.07.2014 г. № 231-V ЗПК. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>
14. Уголовно-процессуальный кодекс Болгарии. URL: https://www.studmed.ru/ugolovno-processualnyy-kodeks-bolgarii_bf95517b465.html
15. Лушпінко В. М. Свідок у кримінальному процесі ФРН. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2014. № 1 (21). С. 134–137
16. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия – Strafprozessordnung (StPO) : научно-практический комментарий и перевод текста закона. П. Головенко, Н. Спица. Universitätsverlag Potsdam. 2012. URL: <http://opus.kobv.de/ubp/volltexte/2012/6177/pdf/sdrs02.pdf>
17. Савченко В. А. Інститут адвоката свідка у кримінальному судочинстві в Україні та зарубіжний досвід. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридичні науки.* 2011. № 1. (2). С. 329–335.